

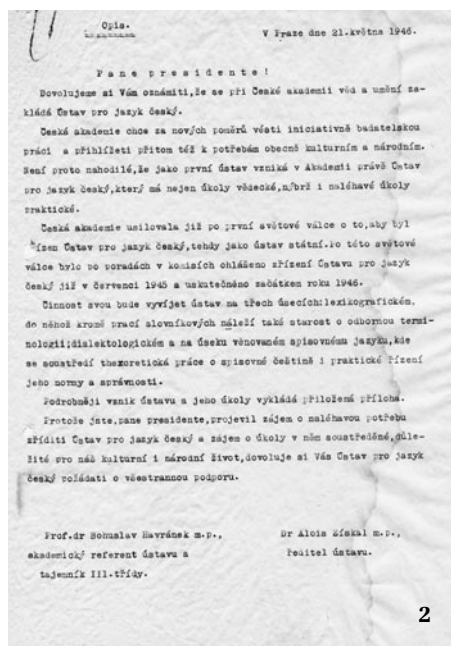
Ústav pro jazyk český AV ČR slaví 80 let své existence

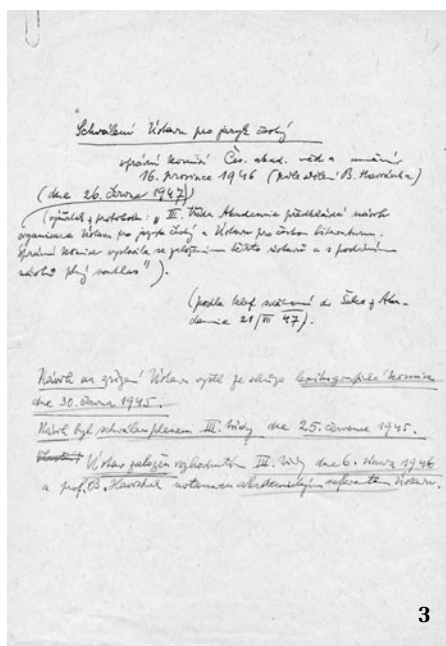
ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ
AKADEMIE VĚD ČR

80 let

Následujícím textem, který vyšel jako úvodní kapitola brožury *Věda kolem nás* s názvem *Osmdesát let Ústavu pro jazyk český* (Academia 2026), připomínáme významné jubileum tohoto akademického pracoviště. Klíčovým milníkem v historii Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR (ÚJČ AV ČR) byl r. 1891, kdy byla založena Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. V souladu se zaměřením obdobných institucí ve světě se úkolem Akademie stala příprava velkého výkladového slovníku národního jazyka, který by vyhověl potřebám národní společnosti a její kulturní úrovni i úrovni soudobé vědy. Návrh na zahájení přípravných prací na slovníku, včetně jeho obecné koncepce i konkrétního postupu prací, podali r. 1905 František Pastrnek, František Štěpán Kott a Josef Zubatý. Návrh posoudila k tomu účelu zřízená komise III. třídy Akademie, v r. 1906 byl přijat a v květnu 1911 byla pro tuto práci zřízena Kancelář Slovníku jazyka českého – první a nadlouho jediná vědeckovýzkumná instituce fungující při Akademii.

2

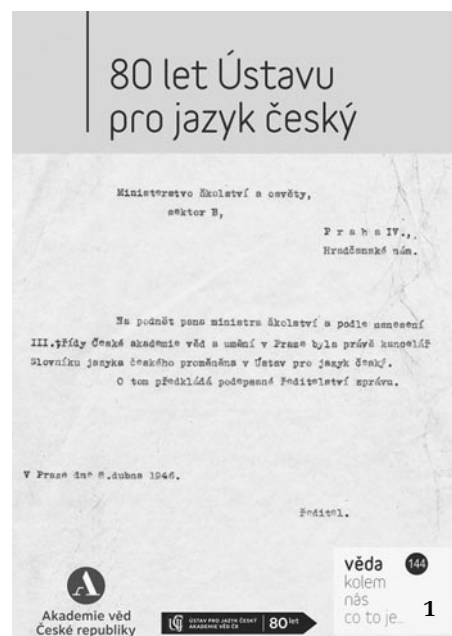
3

Kancelář Slovníku jazyka českého okamžitě zahájila systematický sběr lexikálního materiálu pro vznik reprezentativního slovníku. Původní plán z r. 1911 počítal s velkým slovníkem typu thesauru, který by zaznamenával slovní zásobu od r. 1770 po současnost a zachycoval všechny významové změny, vznik, popřípadě i zánik slova. Prvním sekretářem kanceláře a zároveň jejím jediným interním členem se stal František Travníček, kancelář však zaměstnávala mnoho externích spolupracovníků z řad studentů, učitelů a středoškolských profesorů. Na konci r. 1912 jich bylo již více než sto.

Po reorganizaci kanceláře v r. 1919 stal v jejím čele jako první ředitel Václav Ertl. K jeho nástupu se datují také úvahy

o přebudování kanceláře na vědecký ústav. Podrobný plán činnosti zamýšleného ústavu podal na počátku 20. let. Václav Ertl precizoval excerpční pravidla pro slovník, jehož materiál se opíral o excerpce psaného jazyka, především beletrie, která byla v dílech dobrých autorů považována za nositele spisovného jazyka. Lexikální archiv kanceláře v r. 1919 obsahoval 800 tisíc excerpčních lístků, do r. 1929, kdy stanul v čele kanceláře Quido Hodura, se rozrostl na čtyřnásobek, v r. 1935 fond kanceláře disponoval souborem asi 5,5 milionu lístků.

Výsledkem zpracování lexikálního materiálu bylo monumentální dílo – dosud nejobsáhlejší výkladový slovník češtiny Příruční slovník jazyka českého (PSJČ),

1 Titulní strana brožury vydané k výročí 80 let od založení Ústavu pro jazyk český AV ČR (Věda kolem nás, Academia 2026)
2 a 3 Oznámení prezidentu republiky Edvardu Benešovi o zřízení ÚJČ ze dne 21. května 1946 (obr. 2) a Schválení Ústavu pro jazyk český správní komisí České akademie věd a umění dne 16. prosince 1946. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, fond Ústav pro jazyk český ČAVU

který na 10 824 stranách zachycoval významovou stránku přibližně 250 tisíc hesel. Do slovníku bylo výběrově zařazeno odborné názvosloví i slova nářeční, slangová a argotická, obsahoval také stylové charakteristiky slov. Slovník začal vycházet v sešitech v r. 1935 a jeho vydávání skončilo 9. svazkem v r. 1957.

Ústav pro jazyk český České akademie věd a umění

Snahy o zřízení pracoviště, které by se zabývalo komplexním výzkumem národního jazyka ve všech jeho rovinách, se naplnily po konci druhé světové války. V červnu 1945 sestavil návrh na zřízení ústavu jazyka českého Vladimír Šmilauer, člen Kruhu přátel českého jazyka. V tomtež měsíci také lexikografická komise III. třídy České akademie věd a umění (ČAVU), za účasti Emila Smetánky, Bohuslava Havránka a Aloise Získala, předložila návrh na přeměnu Kanceláře Slovníku jazyka českého na ústav. Úkoly takového ústavu by byly rozšířeny o výzkum dialektů a spisovného jazyka. Tento návrh byl schválen v plénu III. třídy ČAVU dne 25. července 1945 a Ústav pro jazyk český (ÚJČ) byl založen 6. února 1946.

Prvním ředitelem nového ústavu se stal Alois Získal, který v letech 1939–46 vedl Kancelář Slovníku jazyka českého. Vědecká práce ÚJČ byla řízena širší bohemistickou komisí, složenou z členů komise lexikografické, dialektologické a pravopisné, v čele s akademikem Bohuslavem Havránkem. Činnost instituce byla rozvrhnutá do tří oddělení. Na Kancelář Slovníku navázalo oddělení lexikografické a terminologické, nově vzniklo oddělení pro dialekty místní a sociální a oddělení pro teoretické studium

spisovného jazyka a jeho vrstev, pro kodifikaci a praxi.

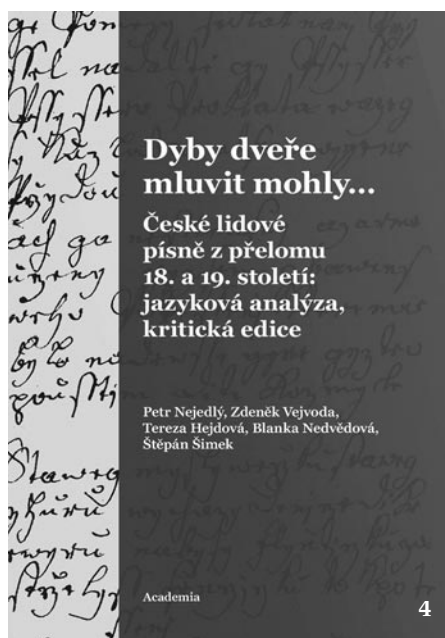
Lexikografické oddělení mělo za úkol nadále doplňovat lexikální archiv novými excerpcemi pro Příruční slovník jazyka českého, dokončit Gebauerův staročeský slovník a sestavit menší normativní slovník z materiálové základny PSJČ (vycházel v letech 1960–71 pod názvem Slovník spisovného jazyka českého). Dialektologické oddělení připravilo dotazníkový průzkum stavu nářečí na území Čech a Moravy a započalo s intenzivním terénním výzkumem v rámci sběru materiálu pro přípravu atlasu nářečí českého jazyka. Úkolem oddělení pro studium spisovné češtiny bylo vypracování teoretické mluvnice, výzkum jednotlivých vrstev spisovného jazyka, sestavení pravopisných a ortoepických pravidel a také bezplatné poradenství týkající se jazykové správnosti. K péči o jazykovou kulturu přispívali pracovníci oddělení populární rubrikou Jazykový koutek v Československém rozhlasu. Toto oddělení se rovněž podílelo na tvorbě školních osnov a učebnic českého jazyka a v r. 1949 převzalo redakci časopisu *Naše řeč*, který původně vycházel péčí ČAVU, a to již od r. 1916.

Postupem času vznikala v ÚJČ i další oddělení. V r. 1948 bylo z původního oddělení lexikografického a terminologického vyčleněno samostatné oddělení pro zkoumání vývoje českého jazyka, které se v souvislosti s přípravou staročeského slovníku zaměřilo na soustavný sběr materiálu pro zjištění vývoje české slovní zásoby nejstarších dob (do konce 15. století) a na kritická vydání některých staročeských památek. V r. 1949 vzniklo oddělení bibliografické, jež se věnovalo pravidelné bibliografii české jazykovědy. Roku 1951 se ze společného lexikografického a terminologického oddělení vyčlenilo oddělení terminologické s cílem kodifikovat odborné názvosloví. V r. 1951 převzal ÚJČ také redakci časopisu *Slovo a slovesnost*, který byl předtím vydáván Pražským lingvistickým kroužkem. V čele tohoto periodika stál od jeho založení v r. 1935 Bohuslav Havránek.

Ústav pro jazyk český Československé akademie věd

Komunistický převrat v Československu v únoru 1948 znamenal celou společnost a měl dopad i na činnost ÚJČ, včetně přípravy Příručního slovníku jazyka českého (např. výběr citovaných autorů, zásahy do dokladových citátů, odvolání většiny excerptů). Ústav pro jazyk český byl v r. 1952 začleněn do nově ustavené struktury Československé akademie věd (ČSAV). Ředitelem ústavu byl jmenován B. Havránek a do nově zřízené pozice vědeckého tajemníka nastoupil František Daneš. V době založení ČSAV měl ústav šest oddělení: odd. pro současný jazyk, odd. lexikografické, odd. terminologické, odd. vývoje jazyka, odd. dialektologické a odd. bibliografické. V ústavu působilo 30 výzkumných a pět administrativních pracovníků.

Struktura ÚJČ se v období let 1952–92 často měnila a byla organizačně značně složitá. Kromě různých komisí při ČSAV, které vznikaly a zanikaly, docházelo ke změnám i v názvech a pracovní náplni jednotlivých oddělení, ke vzniku různých úseků a útvarů i ke změnám v personálním složení. Změny

4 Jedna z publikací vycházejících z výzkumu ÚJČ – monografie vydaná v r. 2025 završila několikaletý mezioborový průzkum týmu ÚJČ a Etnologického ústavu AV ČR. Z archivu redakce (obr. 1, 4)

a úpravy byly motivovány nejen potřebami vědeckého výzkumu, ale mnohdy také politickými a ideologickými důvody.

V průběhu druhé poloviny 20. století působila v ÚJČ ČSAV tato oddělení:

- oddělení pro současný spisovný jazyk (od konce r. 1962 odd. gramatiky a stylistiky současného spisovného jazyka, od r. 1967 odd. gramatiky současného spisovného jazyka, od r. 1976 odd. gramatiky),
- oddělení jazykové kultury a stylistiky (od r. 1976 oddělení jazykové kultury, stylistiky a terminologie),
- oddělení lexikologie a lexikografie současného spisovného jazyka,
- fonetický kabinet (založen v r. 1953, od konce 60. let označovaný jako fonetická laboratoř),
- oddělení dialektologické (založeno v říjnu 1952, od r. 1953 již disponovalo moravskou pobočkou v Brně),
- oddělení pro studium vývoje jazyka (od poloviny 60. let odd. pro dějiny českého jazyka, které pojímalo téměř 1,3 milionu excerpt staročeského materiálu),
- oddělení matematické a aplikované lingvistiky (založeno v r. 1961, v r. 1978 sloučeno s fonetickou laboratoří do oddělení matematické lingvistiky a fonetiky),
- onomastické oddělení (převzeno do ÚJČ v r. 1969 ze Slovanského ústavu, resp. z tehdejšího Ústavu jazyků a literatur ČSAV),
- mechanografická laboratoř (fungovala v letech 1967–74 za účelem propracování metod automatizace jazykovědných prací, zpracování jazykových dat a excerptů pro lexikografické práce),
- útvar vědeckých informací s knihovnou (vznikl v r. 1966 přeměnou bibliografického oddělení a knihovny ÚJČ, jež byla založena na začátku 50. let).

V r. 1965 bylo vytvořeno samostatné pracoviště Ústavu pro jazyk český v Brně, a to z původní brněnské dialektologické pobočky. V brněnském ÚJČ působila tři oddělení: odd. dialektologické, odd. jazykové

kultury (včetně jazykové poradny především pro moravskou veřejnost) a odd. onomastické.

Po rozsáhlé reorganizaci ÚJČ v r. 1983 zahrnoval ústav šest oddělení: odd. současného jazyka (úseky: výzkum národního jazyka, teorie jazyka, jazyková kultura, fonetika, matematická lingvistika – tento úsek byl zrušen na konci r. 1985), odd. současné lexikografie, odd. historické lexikografie a onomastiky (úseky: Staročeský slovník, Staroslověnský slovník, onomastika), odd. rusistiky a slavistiky (po reorganizaci Kabinetu cizích jazyků ČSAV v r. 1983 sem byly začleněny úseky: rusistika, slavistika, překladová lingvistika, česko-ruský slovník), útvar vědeckých informací (knihovna a úsek dokumentace a bibliografie) a pracoviště ÚJČ v Brně. Brněnské oddělení ÚJČ se členilo na úsek dialektologie, kam byl r. 1983 přesunut celý nářeční archiv z Prahy, úsek slovanské etymologie (dříve součást Kabinetu cizích jazyků ČSAV) a úsek detašovaných pracovníků pražských oddělení (staroslověnský slovník, onomastika, jazyková kultura). Po dobu 27 měsíců (od 1. ledna 1988 do 31. března 1990) bylo brněnské oddělení dokonce součástí nově zřízeného Ústavu slavistiky ČSAV, ale po jeho zrušení bylo zase vráceno do ÚJČ.

Po změně organizační struktury v r. 1990 měl ÚJČ 12 vědeckých oddělení: v Praze odd. gramatiky současné spisovné češtiny a jazykové kultury, odd. valenční syntaxe, odd. současné české lexikografie a lexikologie, odd. stylistiky a textové lingvistiky, odd. konfrontační lingvistiky, odd. fonetiky a mluvené komunikace, odd. dějin českého jazyka, odd. onomastiky, odd. paleoslovenistiky, odd. rusistiky a v Brně odd. dialektologické a odd. etymologické.

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

Od r. 1992 je ÚJČ součástí nově transformované Akademie věd, která vznikla v rámci samostatného českého státu jako nástupnická instituce ČSAV. V nově ustavené Akademii věd ČR byla po 30 letech obnovena činnost Slovanského ústavu, do kterého se vrátila i některá oddělení, přičleněná reorganizací v r. 1983 k ÚJČ. V r. 2005 byl do ÚJČ včleněn jako nové oddělení kabinet studia jazyků (dříve samostatná instituce pod názvem Kabinet cizích jazyků ČSAV, poté Katedra jazyků ČSAV, následně Katedra jazyků AV ČR). V r. 2007 se právní forma Ústavu pro jazyk český AV ČR změnila ze státní příspěvkové organizace na veřejnou výzkumnou instituci (v. v. i.).

V současné době se ÚJČ člení do 12 oddělení: odd. jazykové kultury, odd. stylistiky a sociolingvistiky, odd. vývoje jazyka, odd. současné lexikologie a lexikografie, odd. gramatiky, etymologické odd., dialektologické odd., odd. onomastiky, odd. vědeckých informací, kabinet studia jazyků, ředitelství a ekonomicko-technické oddělení. V ústavu pracuje přibližně sto zaměstnanců.

Ústav pro jazyk český AV ČR aktuálně vydává čtyři odborné časopisy: *Slovo a slovesnost*, *Naše řeč*, *Acta onomastica* a *Korpus – gramatika – axiologie*.

Použitá literatura uvedena na webu Živý. Původní text byl autorsky a redakčně upraven.